

Araştırma Makalesi/Research Article

URFÎ-İ ŞİRÂZÎ'NİN ŞİİRLERİNE YAPILAN ŞERHLER VE SAHHÂF AHMED RÜŞDÎ EFENDİ'NİN ŞERH-İ DİVÂN-I URFÎ-İ ŞİRÂZÎ ADLI ESERİNDE ŞERH USULÜ*

Commentary on the Poems of Urfi-i Şirazi and the Commentary Method in the Work Named Şerh-i Divan-ı Urfi-i Şirazi By the Sahhaf Ahmed Rüşdi Efendi

Okutman Hasan Fahri DURAL

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
hasandural1991@gmail.com
Türkistan/KAZAKİSTAN

ORCID

Prof. Dr. Hasan Ali ESİR

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
hasan.esir@erdogan.edu.tr
Rize/TÜRKİYE

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 11.01.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.04.2025

Yayın Tarihi / Published Date: 30.04.2025

Atıf/Citation

Dural, Hasan Fahri – Esir, Hasan Ali. "Urfi-i Şirâzî'nin Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi'nin Şerh-i Divân-ı Urfi-i Şirâzî Adlı Eserinde Şerh Usulü". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 11/22 (Bahar 2025), 12-31.

10.28981/hikmet.1617781

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı:

1. Yazar %70, 2. Yazar %30 oranında katkı sunmuştur.

* Bu makale T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Programları için Genel İlkeler 20. Madde gereği tez danışman öğretim üyesi gözetiminde doktora tezinden üretilmiştir."

ÖZ

Sebk-i Hindî'nin en önemli isimlerinden olan Urfi-i Şirâzî'nin şiirlerine yapılan şerhler klasik şerh edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu makalede şu ana kadar tespit edilen yirmi beş şârihin onunun şerhi üzerine yapılan ilmi çalışmaların ışığında bu şerhlerde takip edilen usul bir arada verilmiştir. Şârihlerin kaynak metne bağlı kalarak ve nüsha farklarını ortaya koyarak beytin veya mısranın tercümesini yapmaları, kelime anlamlarını vermeleri, kelimelerin gramer tahlillerini ve söz sanatlarını belirtmeleri, beyti veya mısrayı yorumlamaları Urfi-i Şirâzî şerhlerinin genel usulüdür. Şerhlerin ayrıntılı olarak ele alınmayıp tercümeyle yakın aktarmaya bağlı oldukları görülmektedir. Şârihler birbirlerinin şerhlerini okumuş, bazıları şerhlerinde başka şârihlere ait şerhlere yer vermişlerdir. Bu şârihlerden Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi, diğer Urfi şârihlerine göre şerhinde çok sayıda şârihten alıntı yapmıştır ve Urfi-i Şirâzî'ye dair önemli bilgiler vermiştir. Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi Urfi-i Şirâzî'nin tüm kasidelerini, 257 seçme gazelini ve 150 seçme mukattasını şerh etmiştir. Bu çalışmada doktora çalışması yapılan Abdurrahman Abdî'nin Şerh-i Divân-ı Urfi, Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Divân-ı Urfi, Tellizâde Vehbî'nin Urfi-i Şirâzî Divânı Şerhi, Urfalı Ömer Nüzhet'in Şerh-i Divân-ı Urfi adlı eserlerin ve yüksek lisans çalışması olarak incelenen Himmetzâde Abdî'nin Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfi, Murtaza Trabzonî'nin Urfi-i Şirâzî Şerhleri, Neşâtî Efendi'nin Şerh-i Kasâyid-i Urfi, Rodosizâde Mehmed Emin Efendi'nin Şerh-i Kasâyid-i Urfi ve Sadık Efendi Etba'î'si'nin Urfi-i Şirâzî Şerhleri özet olarak usul açısından ele alınacak, Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi'nin Şerh-i Divân-ı Urfi-i Şirâzî adlı eserinin şerh usulü ise örneklerle maddeler hâlinde belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Urfi-i Şirâzî, Klasik şerh, Sahhâf Ahmed Rüşdî, Şerh Usulü.

ABSTRACT

The commentaries on the poems of Urfi-i Şirazi, one of the most important figures of the Sebk-i Hindi style, have an important place in classical commentary literature. In this article, the method followed in the commentaries of ten of the twenty-five commentators identified so far is given together in the light of the scientific studies carried out on these commentaries. The general method of the commentaries of Urfi-i Şirazi is that commentators translate the couplet or verse by adhering to the source text and revealing the differences between the versions, give the meanings of the words, analyze the grammar of the words, indicate the figures of speech, and interpret the couplet or verse. It is observed that the commentaries are not discussed in detail and are based on an adaptation close to translation. Having read each other's commentaries, some commentators included commentaries of the other commentators in their commentaries. Among these commentators, Sahhaf Ahmed Rüşdî Efendi quoted from numerous commentators in her commentary, compared to other Urfi commentators, and also provided important information about Urfi-i Şirazi. Sahhaf Ahmed Rüşdî Efendi has commented on all the odes of Urfi-i Şirazi, 257 selected ghazals, and 150 selected muqattas. In this study, the works of Abdurrahman Abdî's Şerh-i Divan-ı Urfi, Yanyalı Süleyman Efendi's Şerh-i Divan-ı Urfi, Tellizade Vehbî and Urfi-i Şirâzî Divanı Şerhi, Urfalı Ömer Nüzhet's Şerh-i Divan-ı Urfi, which are studied as doctoral studies, and Himmetzade Abdî's Şerh-i Bazı Kasa'id-i Urfi, Murtaza Trabzonî's Urfi-i Şirazi commentaries, Neşati Efendi's Şerh-i Kasayid-i Urfi, Rodosizade Mehmed Emin Efendi's Şerh-i Kasayid-i Urfi, and Sadık Efendi Etba'î'si's Urfi-i Şirazi commentaries which are studied as master's studies, will be briefly discussed in terms of methodology, and the commentary method of Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi's work Şerh-i Divân-ı Urfi-Şirazi will be itemized with examples.

Keywords: Urfi-i Şirazi, Classical commentary, Sahhaf Ahmed Rüşdi, Commentary Methods.

Giriş

Kelimelerin anlam değeri birlikte kullanıldıkları sözcüklerin bağlamı içerisinde değerlendirilir. Edebi metinlerde dilin gerçekliği değiştirme gücünden hareketle metinlerin yorumlama alanı da genişler. Yorumlama, anlama ve anlamlandırma faaliyeti olarak niteleyebileceğimiz Türk şerh edebiyatı tasavvufi ve klasik şerh edebiyatı olarak ikiye ayrılır. Dini-tasavvufi konuları ihtiva eden şerhler tasavvufi şerh edebiyatını, Arap ve İran edebiyatına ait olan ve Türk şairler tarafından örnek alınan şairlere ait eserlere yapılan şerhler ise klasik şerh edebiyatını oluşturur (Yılmaz, 2007).

Lügatte “açma, ayırma; açıklama, yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap; açık ve ayrıntılı anlatma” (Türk Dil Kurumu, 2003, 2087), “keşf etmek ve beyan etmek” (Ahteri, 2017, 434); “müskil ve mübhem ü mahfî makulesini keşf ve izhar eylemek, kesmek, açmak, fehmi eylemek” (Asım, 1305, 484); “açmak, beyan etmek, tefsîr etmek, tevzîh etmek, tebyîn etmek, tabîr etmek, rûşen etmek, anlatmak, aşîkâre etmek” (Tulum, 2011, 1638) anlamlarına gelen şerh kelimesinin terim anlamı ise; “Bir edebi eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi” (Doğan, 1999, 422-427) olarak açıklanır.

Şerh edebiyatı Batı’da olduğu gibi bizde de dini kaynakları daha iyi anlama uğraşından doğar. Kur’an-ı Kerim ayetlerini nüzul sebepleriyle açıklayan tefsir ilmi, bu ilmin ilk dönemlerinde “şerh” olarak adlandırılır. “Kapalı bir şeyin üzerindeki perdenin kalkması ve belli olması; keşfetmek, ortaya çıkarmak, üzerindeki örtüyü açmak, beyan etmek, açıklamak, anlaşılır hâle getirmek” (Birişik, 2011, 281-290) anlamlarına gelen tefsir kelimesi daha sonraki dönemde sadece Kuran-ı Kerim ayetleri üzerine yapılan açıklamalar ve yorumlar için, şerh ise bunun dışındaki edebi, dini ve ilmi metinler için kullanılır.

Klasik şerh edebiyatı içerisinde en fazla şerh edilen metinlerin başında Mevlâna Celaleddin-i Rumi’nin (öl. 672/1273) *Mesnevi-i Şerif* adlı eseri ve Arap edebiyatına ait Kab bin Zübeyr (öl. 24/645 [?]) tarafından yazılan *Kaside-i Bürde* gelir. İran edebiyatına ait metinler arasında ise Urfî-i Şîrâzî’nin (öl. 999/1591) şiirlerini birçok şârih şerh eder. Sebk-i Hindi şiirleriyle Türk şairlerin ilgisini cezp eden Urfî, kapalı anlatımı ve farklı hayal gücüyle bu tarzın en önemli şairlerinden biridir. Urfî’nin bazı şiirlerinin açık anlamı, onun münkir olarak nitelenmesine ve dört halifeyi öven şiirinin olmaması da Kızılbaş olduğu iddiasına sebep olur (Göztok, 2017, 77-122). Urfîşinaslar çoğunlukla bu iddiaları çürütmek için onun şiirlerini şerh ederler.

Urfî-i Şîrâzî’nin şiirlerine ilk şerhler 17. yüzyılda yazılmaya başlar, 19. yüzyılın başlarına kadar devam eder. Onun şiirleri yirmi beş şârih tarafından şerh edilir. Neylî Mirzazâde b. Muhammed İstanbulî (öl. 1161/1748), Dervîş Ömer Nüzhet Efendi (öl. 1196/1781), Müstakimzâde Süleyman Efendi (öl. 1202/1788), Yanyalı Süleyman Efendi (öl. 1212/1797’den sonra), Trabzonî Murtaza Efendi (öl. 18.yy.), Nurullâh Harezmî (öl. ?), Sadık Efendi Etba’ı (öl. ?), Nev’izâde Atâî (öl. 1145/1635), İsmetî (öl. 1076/1665), Şeyhülislam Minkarîzâde Efendi (öl. 1088/1678), Nâbî (öl. 1124/1712), Etmekçizâde ve Nazirî (öl. ?), Kürkçüzâde (öl. ?), Ebu Sa’id (öl. ?), Mansurî Emin Efendi (öl. ?),

Bolu Müftüsü (öl. ?), Tellizâde Vehbî Efendi (öl.1076/1666), Neşâtî (öl.1085/1674), Adnî Dede (öl.1100/1689), Abdurrahman Abdî Efendi (öl.1102/1691), Rodosîzâde Muhammed Efendi (öl.1113/11701), Himmetzâde Abdî Efendi (öl.1122/1710), İsmail Hakkı Bursevî (öl.1137/1725), Arpaeminizâde Sâmî Efendi (öl.1146/1774) ve Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi (öl.1111/1700) Urfî-i Şîrâzî’nin şiirlerini kendilerine has usullerle şerh etmişlerdir (Gözitok, 2017, 77-122).

Sözlükte, bilimde belli bir sonuca erişmek için belli ilke ve kurallara göre izlenen yol, metot anlamına gelen usul (Güncel Türkçe Sözlük, 10 Ocak 2025), şârihlerin seçtikleri kaynak eserlerin şerhi için izledikleri metottur. Yalnız; eserin içeriği, şerh edenin bilgi birikimi, eserin dili, yapısı ve hedef okuyucu kitlesi gibi hususlar şârihlerin farklı usuller izlemesine neden olur. Genel olarak şârihlerin aktarmaya ve açıklamaya yönelik şerh usullerini tercih ettikleri görülür. Aktarmaya yönelik şerhlerde kaynak metnin Türkçeye çevrilmesi amaçlanır, bu nedenle bu tür şerhler çoğu kütüphanede tercüme olarak kayıtlıdır. Açıklamaya dayalı şerhlerde ise kaynak metnin Türkçe çevirisiyle sınırlı kalınmayıp okuyucuya şiirin anlaşılması için teferruatlı gramer bilgisi verilir, kelimelerin mecaz anlamları ve şiirde kastedilen anlamın ayrıntılı açıklaması yapılır (Yazar, 2011, 62).

Bu makalede Urfî-i Şîrâzî’nin kaside, gazel ve mukattalarına yapılan on adet şerh kitabının usulleri üzerinde durulacaktır. Öncelikle üzerinde doktora çalışması yapılan Abdurrahman Abdî’nin *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*, Yanyalı Süleyman Efendi’nin *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*, Tellizâde Vehbî’nin *Urfî-i Şîrâzî Divanı Şerhi*, Urfalı Ömer Nüzhet’in *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* adlı eserlerin usulleri hakkında özet bilgi verilecek, daha sonra ise yüksek lisans çalışması olarak hazırlanan Himmetzâde Abdî’nin *Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfî*, Murtaza Trabzonî’nin *Urfî-i Şîrâzî Şerhleri*, Neşâtî Efendi’nin *Şerh-i Kasâyid-i Urfî*, Rodosîzâde Mehmed Emin Efendi’nin *Şerh-i Kasâyid-i Urfî* ve Sadık Efendi Etba'ısı’nın *Urfî-i Şîrâzî Şerhleri* adlı eserleri özetle usul açısından ele alınacaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise en son doktora tez çalışması yaptığımız Sahhâf Ahmed Rüşdî’nin *Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî* adlı eserin şerh metodu örneklerle birlikte madde madde ortaya konulacaktır. Makalenin hacminin oldukça artacağı düşüncesiyle ilk bölümde usul yönünden ele alınan Urfî şerhlerine örnek verilmeyerek özetlenecek, son çalışma olması ve içerisinde hem kaside hem de gazel ve mukatta şerhleri bulunması nedeniyle Sahhâf Ahmed Rüşdî’nin şerh metodu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Urfî-i Şîrâzî Şerhlerinde Usul

a) Abdurrahman Abdî’nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî Adlı Eserinde Şerh Usulü

Şârih, beyitlerin Türkçe anlamlarını tam olarak vermeyi amaçlamış, Arapça ve Farsça kelimelerin nasıl harekelendiğini çoğu beytin şerhinde belirtmiştir. Kelimelerin mecaz anlamından ve şairin hangi anlamı murat ettiğinden bahsetmiştir. Şârih şerhini çeşitli kaynaklarla desteklemiş, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe, Arapça ve Farsça anlamlarını yazmıştır. Şârih bazı beyitlerde beytin manasının gayet açık, mananın herkesçe malum olduğunu söylemiştir. Bazı kelimelerin farklı anlamlara geldiği düşüncesiyle beyti tafsilatlı açıklama yoluna gitmiştir. Ayrıca kelimelerin gramatikal

özelliklerini çok sık olmamakla birlikte yazmıştır. Şârih mananın iki beyitte birden tamamlandığını söyleyerek beyitleri birlikte şerh etmiştir. Bazı beyitlerin nüsha farklarını ortaya koyarak asıl metne hâkim olduğunu ve tüm nüshalardan haberdar olduğunu da göstermiştir. Şârih yer yer müşkil beyit ifadeleriyle beyitleri şerh etmekte zorlandığını itiraf etmiştir. Şârih Urffî’yi kullandığı kelimelerden dolayı eleştirmiş, Urffî’nin üslubuyla ilgili yorumlar yapmıştır. Abdî şerhini desteklemek için başkalarının görüşlerinden de yararlanmaktadır. Sudi’nin *Bostan ve Gülistan*’ı ve *Hafız Divanı*’na yapılan şerhlerden yararlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Farsça ve Türkçe şiirlere de yer vermiştir. Bazen şerhini desteklemek için uygun yerlerde ayet ve hadislerle de anlatımını desteklemiştir. Şârih şiirlerde geçen söz sanatlarını belirtmiş, kelimelerin mecaz anlamlarından hareketle bazı beyitleri iki farklı şekilde açıklamıştır. Şârihin dili ise oldukça sade, anlatımı süsten uzak ve açıktır. Kısa cümlelerle oluşan bir anlatım tercih etmiştir (Yılmaz, 2023).

b) Yanyalı Süleyman Efendi’nin Şerh-i Divân-ı Urffî Adlı Eserinde Şerh Usulü

Yanyalı Süleyman Efendi öncelikle Farsça kelimelerin manalarını çok sık olmasa da lügat kaynağı göstererek vermektedir. Şârih şerhini beyit halinde yapmakta, bazı kelimelerin beyte kattığı anlam üzerinde durup şairin o kelimeyle hangi manayı murat ettiğini açıklamaktadır. Şârih kelimelerle ilgili bilgi verdikten sonra “mahsûl-i beyit” ifadesiyle birlikte beytin tercümesini ve akabinde yorumunu yapmaktadır. Beyitlerdeki edebi sanatları açıklayarak beyte kattığı mana hakkında bilgi vermektedir. Şârih çok az da olsa kelimeleri gramatik olarak açıklamaktadır. Yanyalı şerhini desteklemek için farkı kaynaklardan yararlanmakta, uygun olan yerlerde farklı şairlerin şiirlerinden beyitler kullanmakta, manayı güçlendirmek için ayet ve hadis iktibas etmektedir. Şârih şerhinde kalıplaşmış Farsça ifadelere, atasözü ve deyimlere de yer vermektedir. Ayrıca bazı beyitlerde anlamın tamamlanmadığını, sonraki beyitte devam ettiğini söyleyerek iki beyti bir mana içerisinde şerh etme yoluna gitmektedir. Yanyalı Süleyman Efendi bazı beyitlerde anlamın ilim sahipleri tarafından anlaşılabilirliğini ama tüm okuyucuların manayı tam olarak anlaması için tafsilatlı izah yaptığını söylemektedir. Bu da şârihin tüm okuyucu kitlesini dikkate aldığını göstermektedir. Yanyalı kelimelerin derin anlamlarından hareketle beyti iki farklı şekilde şerh etmekte, başka şârihlerin görüşlerine de şerhinde yer vermektedir. Beyitlerde geçen şahsiyetlerden hareketle kıssalara, kısa hikâyelere de yer verdiği görülmektedir. Bazı beyitlerin şerhi kısa bir açıklamadan sonra okuyucunun anlayışına, ilgisine ve bilgisine bırakılmaktadır. Yanyalı, kelimelerin tasavvufi izahatını da yapmakta, edebi sanatlardan hareketle kelimelerin beyit içerisindeki bâtnî manasına dair bilgiler vermektedir. Ayrıca şârih şairin beyti hangi psikolojik durumda yazdığına dair de yorumlar yapmaktadır (Başçetin, 2019).

c) Tellizâde Vehbî’nin Urffî-i Şirâzî Divanı Şerhi Adlı Eserinde Şerh Usulü

Tellizâde Vehbî, Urffî’nin gazellerini şerh etmiştir. Okuyucunun okumaktan sıkılmaması ve okuduğunu hemen anlaması için sözü fazla uzatmadığını belirtmiştir. Tasavvufî anlama hiç değinmemiş, kelimeleri zahiri cihetten ele almıştır. Tasavvufî anlamları ehline bırakmayı tercih ettiğini

söylemiştir. Tevhit türünde yazılan iki gazelin dışındaki gazellerin şerhleri oldukça kısa anlatıma sahiptir. Hatta eserin ikinci cildi sadece beyitlerin tercümesinden ibarettir. Şârih şiirleri beyitler hâlinde değil mısra mısra şerh etmiştir. Önce mısrayı yazmış, ardından bazı kelimelerin anlamlarını açıklamıştır. Az da olsa bazı mısralarda kelimelerin gramatik özelliklerini vermiştir. Şârih daha sonra “mana-yı mısra” diyerek mısranın tercümesini yapmıştır. Bazı mısralardaki nüsha farklılıklarını göstererek en doğru nüshanın hangisinin olduğunu söylemiştir. Tellizâde Vehbî kelimelerin doğru okunabilmesi için nasıl harekelenmesi gerektiğini de belirtmiştir. Şârih kelimelere gelen eklerin farklılığından hareketle kelimeye başka anlamlar vermiş, mısranın şerhini değişik şekillerde yapmıştır. Şârih ikinci ciltte farklı bir anlayışla hareket ederek mısraları çoğu kez Farsça kelimeleri bile değiştirmeden kısaca tercüme etmiştir. Bazı mısralar da ise anlamın herkesçe malum olduğunu söyleyerek tercüme yapma gereksinimi bile duymamıştır. Şârih mısranın anlamına dair bir şey söyleyemeyeceğini açık bir şekilde okuyucuyla paylaşmıştır. Bu şekildeki mısraların anlamını Urfişinaslara bırakmıştır (Gözitok, 2017).

d) Urfalı Ömer Nüzhet’in Şerh-i Dîvân-ı Urfî Adlı Eserinde Şerh Usulü

Şârih şerhini beyitler halinde yapar, tüm beyitlerde olmasa bile kelimelerin anlamlarını vererek şerhe başlar, bazen kelimeleri gramatik açıdan inceler, Arapça ve Farsça kelimelerin karşılıklı anlamlarını yazar. Bu kelimelerin hangi kökten olduklarını ve beyte hangi anlamı kattıklarını da belirtir. Urfalı Ömer Nüzhet Arapça ve Farsça kelimelerini kendi içerisindeki karşılıklarını verdiği gibi özellikle terkiplerin Türkçe karşılıklarını da vermeye özen gösterir. Şârih Urfî’nin beyitte vezin gereği hangi kelimeye yer vermek zorunda kaldığını ve doğru kelimenin hangisi olduğu konusundaki görüşünü şerhte belirtir. Ayrıca edebi sanatların manaya kattığı katkıyı edebi sanatları açıklayarak söyler. Çok fazla olmamakla birlikte Türkçe söz varlığına da yer verir. Bazı beyitlerde anlamdan dolayı nüsha farklılıklarına işaret eder ve doğru kelimenin hangi nüshada olduğunu belirtir. Çok az da olsa tasavvufi açıklamalar yapar. Şiirde geçen tarihi ve mitolojik şahsiyetlerle ilgili hikâyeler ve kıssalar anlatarak şerhin anlatımını güçlendirir (Ruhi, 2024).

e) Himmetzâde Abdî’nin Şerh-i Bazı Kasâ’id-i Urfî Adlı Eserinde Şerh Usulü

Şârih şerh sebebini açıklamamakta, Urfî’ye isnat edilen ehl-i sünnet olmadığı iddiasına karşı onun ehl-i sünnet itikadı üzerinde olduğunu, şiirlerinden hareketle ispatlamak için şerh yoluna girdiğini şerhinde söylemektedir. Eserde naat ve tevhit türünde yazılan dört kaside şerh edilmektedir. Şârih öncelikle asıl metne bağlı kalarak beytin manasını vermektedir. Özellikle kelime anlamları üzerinde durmakta, Arapça ve Farsça kelimelerin karşılıklarını verdikten sonra kelimelerin gramatik açıklamalarını yapmaktadır. Daha sonra ise “mahsûl-i beyit” , “lütf-i mana” , “meâl-i beyit”, “hâsıl-ı mana” ve “mana-yı beyit” ifadelerinin ardından Farsça beytin Türkçeye tercümesini yapmaktadır. Himmetzâde Abdî edebi sanatları tespit edip açıklamakta ve beyte kattığı mana hakkında bilgi vermektedir. Bazı beyitlerde uzun açıklamalar yerine sadece beyti tercüme edip geçmekte, bazı beyitleri ise

uzun uzadıya yorumlamaktadır. Açıklamaları içerisinde beyitlerde geçen kelimelerden hareketle tarihi ve mitolojik olaylara dair bilgiler vermekte, bazı beyitlerde ise Urfî’nin beyit içinde seçtiği kelimeyi eleştirerek ilgili mısradaki seçilen kelimenin anlam açısından yeterli olmadığını söyleyerek kendi yorumunu yapmaktadır. Abdî, şerhini destelemek için başka şârihlerin görüşlerine de yer vermektedir. Bu onun diğer şârihleri okuduğunu göstermektedir. Mananın tek beyitle sınırlı olmadığı durumlarda anlamın sonraki beyitte devam ettiğini söyleyerek şerhe iki beyit üzerinden devam etmektedir. Şârih okuyucusunun belli bir bilgi birikimine sahip olduğu düşüncesiyle iktibas ettiği ayet ve hadislerin Türkçe anlamlarını vermemektedir (Melhem, 2020).

f) Murtaza Trabzonî’nin Urfî-i Şirâzî Şerhleri Adlı Eserinde Şerh Usulü

Murtaza Trabzonî Urfî-i Şirâzî’nin on dört kasidesini şerh etmiştir. Şârih öncelikle kaynak metinden metni tercüme etmiş, metinlerdeki bazı beyitlerde anlamının bilinmediğini düşündüğü kelimelerin anlamlarını ve çok fazla olmasa da kelimelerin gramer özelliklerini vermiştir. Şârih, şerhini destelemek üzere ayet ve hadis iktibaslarından da yararlanmıştır. Ayrıca kelimenin beyit içerisindeki anlamlarından kaynaklı olarak nüsha karşılaştırmaları yapmıştır. Murtaza Trabzonî çoğunlukla beyitleri “mahsul-i kelim”, “hasıl-ı kelâm” ifadeleriyle nesre çevirmiş, derinlemesine bir tahlil yapmamıştır. Yer yer “ya’nî” diyerek kısa açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları başka kaynaklarla destekleme yoluna gitmiştir. Şârih, Urfî’nin şiirlerini şerh eden diğer şârihlerden de yararlanmış, özellikle Rodosîzâde ve Nazîrî’nin şerhlerini beğendiğini söylemiştir. Bu şârihlerin dışındakileri ise eleştirmiştir. Murtaza Trabzonî bazı beyitlerde anlamın çok açık olduğunu söyleyerek tercümeyle bile gerek duymamış, bazı beyitlerde ise beytin manasını diğer beyitte devam ettirmiştir. (Yılmaz, 2004).

g) Neşâtî Efendi’nin Şerh-i Kasâyid-i Urfî Adlı Eserinde Şerh Usulü

Neşâtî, Urfî’nin bazı kasidelerini şerh etmiştir. Şârih şerh usulü olarak beyitler hâlinde şerh yapmayı tercih etmiş, öncelikle beyti en sade biçimde tercüme yoluna gitmiştir. Tercümeden sonra kelimelerin mecaz anlamlarını açıklamıştır. Sebk-i Hindi’de anlam kapalılığını aralamaya çalışmış, bazı beyitlerin müşkil beyit olduğunu söylemiş, başka şârihlerin bu beyitlere yaptıkları açıklamalara da yer vermiştir. Neşâtî, bazen öncelikle kelimelerin mecaz anlamlarını ve şairin beyit içerisinde kastettiği anlamı açıkladıktan sonra “mahsul-i beyit” diyerek beyti tercüme etmiştir. Şârih, şerhin doğru kelimeler üzerinde yapılabilmesi için nüsha karşılaştırmalarına da önem vermiş, en doğru anlamı oluşturabilmek için doğru nüshayı esas almak gerektiğini söylemiştir (Yılmaz, 2004).

h) Rodosîzâde Mehmed Emin Efendi’nin Şerh-i Kasâyid-i Urfî Adlı Eserinde Şerh Usulü

Şârih şerhinde öncelikle beytin kelimeleri hakkında bilgiler vermiştir. Beytin tercümesini yaptıktan sonra ayrıntılı bir yorum yapmış, kelimelerin gramatikal yapısını tafsilatlı açıklamıştır. Rodosîzâde Mehmed Emin Efendi şerhini desteklemek amacıyla uygun olan yerlerde Türk veya Fars edebiyatı şairlerinin beyitlerini yazmıştır. Şârih, farklı nüshaların karşılaştırmalarını

yaparak en doğru nüsha üzerinden şerhini yapmış; bazı beyitlerde mananın açık olduğunu, herkesin manayı anlayabileceğini belirtmiş; bazı beyitlerde ise mananın kapalı olduğunu, anlamın herkese malum olmayacağını söylemiştir. Özellikle anlamın kapalı olduğu beyitlere birden çok mana vermiştir. Şârih açıklamasını ve anlatımını kuvvetlendirmek için manaya uygun hikâyeler, kıssalar veya menkıbeler de anlatmıştır (Yılmaz, 2004).

i) Sadık Efendi Etba'ısı'nın Urfi-i Şirâzî Şerhleri'nde Şerh Usulü

Şârih, Urfî'nin şiirlerine yaptığı şerhi Sadık Efendi adında Urfî hayranı nüfuzlu bir kişiye göstermiş, o kişi de bu şerhleri beğenmiş ve şârihten bu şerhleri bir yerde toplamasını istemiştir. Eser bu şekilde ortaya çıkmıştır. Etba tâbî olan, hizmetkâr anlamındadır. Sadık Efendi şârihin değer verdiği nüfuzlu bir kişidir. Şârih, öncelikle beyitte anlamı bilinmeyen kelimelerin anlamlarını vermiş, şairin kelimeye hangi anlamı murat ettiğini söylemiş, ardından beyti Osmanlı Türkçesine tercüme etmiştir. Sadık Efendi Etba'ısı şerh için farklı kasidelerden beyitler seçmiştir. Bu yönüyle Neşâtî'ye benzer. Bazı beyitlerde Neşâtî'nin şerhlerine de yer vermiş, onun şerhini beğendiğini söylemiştir. Sadık Efendi Etba'ısı'nın dili oldukça ağırdır. Bu yönüyle şerhi her kesime hitap etmez. Bazı beyitleri ise anlamı herkesçe malumdur diyerek şerh etmemiştir. Şârih, bazı beyitlerde de kendi verdiği anlamın en doğru anlam olduğunu iddia etmiş, beyte başka anlam verilmesinin beyhûde olduğunu söylemiştir (Yılmaz, 2004).

2. Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi (1637-1700)

Tezkirelerde “Rüşdî-i Sahhâf”, “Rüşdî-i Muhaf” ve “Rüşdî” olarak geçen Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi'nin asıl adı “Ahmed”, mahlası “Rüşdî” dir. 1637 yılında Bosna-Hersek'in Mostar şehrinde doğmuştur. IV. Mehmet döneminde İstanbul'a gelmiş, burada eğitimini tamamladıktan sonra bir süre müderrislik yapmıştır. (Ekici, 2006) Mekke kadısı olan Abdurrahimzâde Mehmed Efendi'den mülazım olup Mekke'de müderrisliğe başlamış, daha sonra Mısır valisi Defterdar Ahmed Paşa ile Kahire'ye gitmiştir (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 08 Ocak 2025). Buradan uzaklaştırıldığı için İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da bir süre kalmış akabinde Çan kazasına kadı olarak tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında 3 Mayıs 1700 yılında vefat etmiştir. İstanbul'da Edirne kapıda kabri bulunan Oğlu Hasan Reşid'in yanına defnedilmiştir. Yenikapı Mevlevihane'si ve Merkez Efendi Camii civarına defnedildiği şeklinde de görüşler vardır. (Yavuz, 2020, 757-790)

Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi'nin şu ana kadar tespit edilmiş altı nüshası bulunan Divanı ve tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde TY 3501 demirbaş numarası ile kayıtlı *Şerh-i Divân-ı Urfî-i Şirâzî* adlı eseri vardır. *Divan'ı* 2006 yılında Hatice Ekici *Sahhâf Rüşdî ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni* adıyla, yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi'nin *Şerh-i Divân-ı Urfî-i Şirâzî* adlı şerh türündeki eseriyle ilgili 2020 yılında Seyit Yavuz, eseri tanıtan makale yayımlamıştır. Şârih ve şair olan Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin iki naatı 2022 yılında Aybala Sena Kütük tarafından hazırlanan *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin Naat Mecmuası'nın Transkripsiyonlu Metni ve Mestap'a Göre Tasnifi* adlı yüksek lisans tezinde yer almaktadır.

3. Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi'nin Şerh-i Divan-ı Urfî Adlı Eserinde Şerh Usulü

Sahhâf Ahmed Rüşdî, Urfî'nin kasidelerini şerh ederken ana kaynaktaki sıraya bağlı kalmış, gazel ve mukatta şerhlerinde ise seçtiği beyitleri şerh etme yoluna gitmiştir. Şârih, bazı beyitleri ayrıntılı bir şekilde açıklarken; bazılarını ise tek cümleyle tercüme etmiş, çok az da olsa bazılarına hiç bir açıklama ya da tercüme yapmamıştır. Sahhâf Ahmed Rüşdî bin sekiz yüz elli dokuz defa “Mana-yı beyit böyledir ki” diye başladığı şerhine, akabinde “ya’nî” ifadesiyle devam etmiş, şairin beyitte neyi murat ettiğini anlatmıştır. Daha sonra “hâsılı” ifadesiyle tekrar eden cümleler şeklinde şerhini devam ettirmiştir. Bazı beyitlerin şerhinde “netice” ifadesiyle şerhi biraz daha genişlettiği görülmektedir.

Şârihin şerh metodunu daha tafsilatlı olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yukarıda da belirttiğimiz üzere beyitler çoğunlukla “mana-yı beyit böyledir ki” ifadesiyle Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra “ya’nî” denilerek açıklama yapılmış, bu usul şerhin çoğunluğunda kullanılmıştır.

“Mana-yı beyit böyledir ki: Ey Cenâb-ı Hak, sen derd metâ’ını cân bâzârına bırakmışsın, her fâ’ideyi gevherini ziyân ceybine bırakmışsın, ya’nî senin meta’-ı derd-i aşkın cân ile alınur ve âşık mâdâm ki râh-ı aşkda mahv-ı vücûd itmeyüb sûretâ ifnâ-yı cân u ten ziyânını itmeyince ma’nen mahz-ı sûd olan gevher-i aşk-ı tahmîl idemez dimekdür” (1b/K1-1). Şârih, “Mana-yı beyit böyledir ki” ifadesinin yanı sıra şerhten önce yirmi bir defa “Bu beyitte mana-yı dürüst” veya “Mana-yı dürüst böyledir ki” ifadesini de kullanmıştır. “Bu beyitte mana-yı dürüst: Ümîd-i istibâh terkîb olub ümîde müşâbih ye’sin hüsnüne özenür ve meyl u muhabbet ider, dimekdür. İmdi buna göre ye’s, ümîd-i istibâh terkîb olur” (7b/K3-29). “Mana-yı dürüst böyledir ki: Dest-i hüsn bâzâra mensûb olan kesâdı bend ide, ya’nî alışdan verişden alıkoya, kesâd bâzâra muzâfdır ve dest-i hüsn, mef’ûl olub kesâd fâ’il olur” (12b/K6-7). Şârih, on yedi kez “Mana-yı kıta böyledir ki” ifadesini kullanmıştır. “Mana-yı kıta böyledir ki: Senin ‘adlin ufûkı, âsumân-ı muhîlin tab’ında ki öyle âsumân ki, merdum-âzârlıktan lebâleb bir şîşedir. Anın rûy-ı Züleyhâ ve zülf-i müşkîni gibi tarrârlık şîvelerini birbirinin üzerine sıyar ve şikest idüb kahr u izâle ider” (12b/K6-27). Şerhin sonunda genellikle “netice” ifadesinden sonra on beş defa “Mana-yı sahîh budur” ifadesini kullanmıştır. “Netîce feth kilidini ana felek mismârlık ‘ahdiyle bağlamışdır. Mana-yı sahîh budur. Kilid-i feth fâil ve ‘ahdi-i mismâri mef’ûl olmak ma’kuldür. Ya’nî mismârlığı ‘ahd eylemişdir” (12b/K6-33).

Şârih, “Cümleye râcih olan mana budur” , “Mana-yı râcih budur ki” , “Mana-yı evvel râcihdir” , “Bu mana râcihdir” , “Lâkin fakîre mestûr olan mana dahî evlâ râcih görünür” , “Bu mana evvele nisbet râcihdir” , “Mana-yı sâni râcihdir” , “Cümleye râcih olan mana budur” ifadelerini de kullanmıştır.

“Murâd-ı fâ’il-i muhtâr olduğunu beyândur. Cümleye râcih olan mana budur...” (1b/K1-6). “...Gam benim dilimde cümleden ziyâde te’sîr eylemekle, nâlem dahî cümleden nâlesinden ziyâde olmagla, sâirlerin leşker nâlesine ‘alemdâr olur dimekdür. Bunda mana-yı râcih budur ki dilim nâleye ‘alemdârlık mansıbını virür...” (11b/K6-1). “...Veyâhud çarha bâr oldu dimek ola lâkin mana-yı evvel râcihdir...” (11b/K6-23). “...ya’nî ibtidâ kenârında karâr itmeyüb

kemâl-ı sür’atden vasata varır. Eğer anın şevk ve muhabbetini diline bâdbân eylersen bu mana râcihdir...”(46a/K16-70). “...Niyâz-i kâse tehîye mizâf eyleyüb bir ma’nî dahî mülâhaza olunmak mümkün. Lâkin fakîre mestûr olan mana dahî evlâ râcih görünür” (86a/K26-17). “...Bu manayı mısra’-ı evvelde te’yîd ider ve bu mana evvele nisbet râcihdir. Nev-bâve turfende mîve dimekdir (93b/K27-1).” “...veyâhûd Kârunun hasfına binâ’en böyle dimiş ola. Mana-yı sâni râcihdir” (162b/K43-45). “...Murâd-ı fâ’il-i muhtâr olduğunu beyândur. Cümleye râcih olan mana budur...” (2a/K1-6). Şârih, “Mahsûl-i beyit demek olur ki” ve “Mana-yı beyit müşkil dimekdir ki” ifadeleri çok az kullanmıştır. “Mahsûl-i beyit demek olur ki: Muktezâyı himmet-umûr dünyâdan muhtâc olduğın şey’i zebânına getürmek ‘ayıbdır...” (40a/K16-16). “Mana-yı beyit müşkil dimekdir ki: Bu gamdayım ki olmaya ki ol mahbûbun hâtırında olmayım. Çünkü ehl-i dilin harfî, ya’nî sohbeti imtiyâzdan geçe, hâsılı...” (248a/G1-148). Sahhâf Ahmed Rüşdî “Bu beyitden fehm olunan bu ki” ve “Bu beyit hakkında ba’zı fuzalâ-yı A’câmdan mesmû’ olan oldur ki ” diyerek beyitle ilgili kısa bir açıklama yapmıştır. “Behmân “ba”nın kesriyle ve “ha”-i hevvezin sukûnuyla filân manasıdır. Bu beyitden fehm olunan bu ki: Vezîrden evvel vezîrin karındaşı vezîr ola”. (72a/K22-38)Bu beyit hakkında ba’zı fuzalâ-yı A’câmdan mesmû’ olan oldur ki: Ne-mânem yerinde isbât ile bi-mânem ola ve tâ ki olmaya, tersim ola (197a/K22-24). Şârih, bazı beyitleri mısralar hâlinde şerh etmiştir. Bu beyitlerde “Mana-yı mısra’ sâni böyledir ki” ifadesini kullanmıştır. Mana-yı mısra’ sâni böyledir ki: Su saçıcı sulha kasem ve âteş yakdurıcı haşme kasem nef’sül-emr böyle dir ki....” (109b/K28-155). Şârih, açıklamakta zorlandığı beyitlerde “bu beyitte bundan ma’kûl ma’nî görülmez” , “İhtimâl ki bu beytin manası demek ola ki” ve “bu beyitte bundan ma’kûl ma’nî görülmez” ifadelerini kullanmıştır. “...Eğer “ya”sız olan nüshaya göre ma’nî virilürse yine ma’nî bu olur ancak ‘Urfinin ‘âfiyet sûz olan âteşi hayf ki düzehde yokdur demek ola eli âciz’ül ma’nî bu beyitte bundan ma’kûl ma’nî görülmez” (210a/G1-73). “İhtimâl ki bu beytin manası demek ola ki: Kem değildir, ya’nî ba’îd değildir ki tevbeden pişman olmuş ‘Urfî subhayı atmaya ve peymânevi tutmaya, hâsılı...” (202b/G1-170). “...tabî’at olub anın gibi ola, bu beyitden ma’lûm olur ki cevâhirin tabî’atı bârid ola...” (225a/M1-129).

2. Şârih, bazı beyitlere iki mana vermiştir. İkinci manaya “Bu mana râci’dir, Bu beyitte mana-yı sâni dahî râci’ vü evlâ görünür, mulâhaza oluna, mana-yı evvele göre kelâmın medh olur, mana-yı sâniye göre, mana-yı sâni râcihdir, mana-yı sâni dahî latîf olur, demek ola ki mana bunda ki mana-yı sânidir, lâkin evvel ki ma’nî evladır, bu beytin eğerçi bir kaç manaya tahammülü vardır, lâkin mana-yı râci’ budur ki, lâkin manayı evvel dahî mef’ûl görünür, buraya bu iki mana münâsibdir. ” ifadelerinden sonra veya şerhin sonunda yer verir.

“...Bu beyitte iki ma’nâ virilmek mümkündür, ya’nî ezelden beri olan köhne sâllar senin sâl nevine ta’zîm idüb tehniyesinden ötüri sahâsında cem’ u mahsûr olsun. Hâsılı tehniyesine gelsünler demek olur, yâhûd mana ezelden beri olan köhne-sâllar tehniyet olunmagları içün senin sâl-ı nevin sâhasında mahsûr olub anınla bile tehniyet olunsunlar demek ola. Bu mana râci’dir, zîrâ memdûhâ imtidât-ı ‘ömrle du’â olur...”(158a/K42-2).“...Yâ Kârûn kendi hazînelerinin nef’in görmeyüb tasarrufuna murâdı üzre nâ’il olmaduğuna

binâ’en böyle dimiş ola, veyâhûd Kârûnun hasfına binâ’en böyle dimiş ola. *Mana-yı sâni râcihtir*” (162a/K43-45).

“...ya’nî bir şey sebep olub ağlamak iktizâ eyledi dimekdir. Bunda mümkündür ki fart giryeyi kendi kasd eylemiş ola, veyâhûd berz-i girye ideyim dirken zabt-ı girye idemeyüb tûfâna gitdim demek ola. *Mana-yı sâni dahî latîf olur*” (168a/K44-7).

3. Sakhâf Ahmed şerhinde az sayıda söz sanatlarına yer vermiştir.

“...ve nâvek-endâz edebin vasfıdır, *edebî şahsa teşbîh* itmiştir...” (3a/K1-2). “Âsumândan *murâd teşbîh tarîkiyle* cenâb-ı risâlet penâhidir...” (191a/K8-24). “...Felek-i eski olub çok yaşamagıyla *feleği ana teşbîh* iderler...” (15b/K7-16). “...Şarâb murdâr olmagla *lu’âb-ı gülâba teşbîh* itmiştir...” (19a/K8-32). “...bâ’is-i elem olmagla *günâhı zübâba teşbîh* eylemiştir” (19b/K8-35). “...Âsitâne sancak bırakmak, *izhâr-ı ‘aczen kinâyettir*...” (2b/K1-15). “...murâd *âlemi cehliden çıkarmadan kinâyettir*...” (22a/K9-35). “Eğerçi *istifhâm-ı inkârî tarîkiyle* nefiyle olmakda câ’izdir” (66a/K21-46). “...halâs için deryâya şinâveri göndere dimekdir. Bunda *istifhâm-ı inkârî olmak* latîfdir...” (66a/K21-19). “...‘akl dîdesine Sıfâhân sürmesini çeker mi? Ya’nî çekmez dimekdir. Bunda *mana-yı istifham*...” (89a/K26-51). “Bu *istifhâmdır*, ya’nî bu gûş anı istimâ‘ eylemeğe lâıyk mıdır didim dimekdir...” (223b/M1-106). “... Dâmen didüğü *mübâlağadır* (7a/K3-14)” “...İmkân ta’bîri *mübâlağâta* ya’nî mümkün olması dimekdir” (9b/K4-17). “...Bunda *çe lafzı vasıfda mübâlağa* ifâde ider” (15a/K7-4). “...Bu beyit *tecâhül-i ‘arîf kabîlden* olur...” (165b/K43-86). “...Nice bu âteş has pûşden dūd koparırın ey şol mahbûb ki hoş cevherlik ile senin hüsnün *darb-ı meseldir*...” (64a/K21-27). “Hayf her bir misrâ’a sarf olunmak mümkündür. *Şi’irde sihr-i helâl* didükleri budır (170b/K44-43).

4. Şârih, Urfî’nin şiirinde kullandığı kelimelere farklı anlamlar yüklemiştir.

“...Kalemi *‘Utârid ki bir yıldızdır ve kâtiblerin pîridir*. O kalemi hakkakdan uğurlar...” (60a/K20-30). “... Nâ-güzîr, *lâbûd ve lâ-yenfek* manasınadır...” (58b/K20-13). “... Sûnişden *murâd taş ve demür kırındısı ve rîzesidir*” (58a/K20-8). “...Nü’âs *ol nevmdir ki ne bellü uyhu ve ne bellü uyanıklıkdır* ki ekser bu bengîler ve tiryâkiler uyhusıdır...” (29a/K12-12). “...Gâşiye *atdan atıldıkta anın üzerine örtülen çukadır*...” (30a/K12-22). “...Bunda *deryâdan ve tesnîmden murâd pâdişâhzâdedir*” (30b/K15-11).

5. Şârih, başka şârihlerin ilgili şerhlerine kendi açıklamasını yaptıktan sonra yer vermiştir. Bundan şârihin şerhini yapmadan önce diğer Urfî şârihlerini de okuduğu anlaşılmaktadır. Kendi şerhini desteklemek veya açıklamakta zorluk çektiği beyitler için böyle bir yola başvurduğu görülmektedir. Özellikle Neşâtî ve Nazirî’nin şerhlerine başvurmuştur. Bu şârihlerden başka İsmetî Efendî, Nedîmî Efendi, Hâlîl, Kürkcibaşızâde, Mısrî ‘Abdu’lkâdir Efendî ve Âhûnd adıyla Urfî’nin şiirlerini şerh eden şârihlere de yer vermiştir.

“...Ya’nî *‘ukûl-ı mücerrede* senin fitnetin vâsıl olduğu makâmı tahayyül eyleyüb iki destîni zîr-i zenâhına sûtûn eyleyüb mütehayyir olur. *Neşâtî Efendî*” (20a/K9-8). “...ya’nî ol ‘ahd ki ma’şûk itmişdi vefâ itmeğe ‘âşıka ve ‘âşık ol

vefâyı görmeyüb şehîd oldu. O ma’sûk tarafından olan ‘ahd ne kadar süstür ki o elmâs böyle pek iken hasûdun gönlüne süst ola ki ‘aht-süstün elinde şikest ola. *Bu mana Âhûndun virdüğü manadır*” (122a/K30-86). “...Bu beyitte murâd lâle gibi yâseminde de dâg bulmaktır, âfitâb sâyesin sitürde itdikde dil yâseminde bâkî kalub, zâhir olan sâyeyi dâg lâleye teşbîh itmiştir. Sitürde lafzıyla ta’bîrin karînesiyle dahî âşikâredir. *El-fakîr Nedîmi*” (103a/K28-75). “...Merhûm Nefî Çelebi bu beyti gâyet pesend idüb medhinde igrâk iderdi ve lâkin mazmûnî âteşince bir sâde beyittir ve elmeşâribu muhtelife ‘ind’el tahkîk pesendîde-i nükte-sencân olsa sezâdır, feammâ bu beyitten ‘âlî beyitleri vardır. Tetebbü’ iden yârâne ma’lûmdır. *Nazîrî*” (209b/G1-166). “...Meselâ nitekim kizb u sıdka göre mu’teber değildir. Kezâlik güneşin rûşenliği senin zamîrin rûşenliğine göre mu’teber değildir. *Halîl*” (148a/772-drk.). “*Bu beytin manasını Kürkcibaşızâde böyle beyân eylemiş ki mâ’ili budur, ya’nî misâl-i sâni ihtimâl ki misâl-i evvelin gayrı değil, belki ‘aynidir demek ihtimâl u muhâlifet keşmekeşinden ‘aczim olub bi’z-zarûre gayrı idigin bildim*” (196a/G1-10). “...ya’nî kendi vücûdını böyle bilürken yine sende olan ‘ucb ve kibrindir demekdir, bu kıta’yı *Mısrî ‘Abdu’lkâdir Efendî böyle tahkîk eylemiştir*” (226b/M1-146). “...Taktîri ‘akl-ı kül-râ murg-ı evsâf-ı to nâvek-endâz-ı edeb demekdir. Bu beyite *İsmetî Efendi merhûm bu vech ile mana virüp bu üslûbla şerh eylemiştir*” (3a/K1-19).

6. Şârih, şerhinde âyet ve hadislerle de yer vermiştir.

“...Vâsıta-yı âferînişden murâd ehl-i ma’rifet olduğundan ötürüdür. *“Küntü kenzen hadîsi”* de bunu mu’eyyeddür” (29a/K21-10). “...Sâhibin medh u senâsını ve kendi harf ve bu tûl-i kelâmı ko. Hîç sana hicâb gelür mi *“hayru’l-kelem mâ kalle u delle”* hadis-i şerîfin nüktesinden, ya’nî vezîrin medhini ve kendi temeddüh vesâ’ir...” (69a/K21-85). “...ya’nî dilleri perîşân olanlara perîşânlığının ‘ilâcını deryûze itmeğe gitdim. Perîşân dillerden murâd *“Ene inde’l-münkesirati kulûbuhu’l ecli”* hadîs-i kudsisine mazhar olub gamûm u âlâm-ı ‘aşkla dilleri perîşân olan evliyâullâhdır” (170a/K44-34). “Yâhud murâd *“lâ uksimu bihâze’l-beled ve ente hillun bihâze’l-beled”*, (Beled,1/2), (4a /K2-17). *“Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az kaldı”*, (Necm, 9), (16a/K7-23), *“Peygamberler Allah’tan yardım istediler ve her inatçı zorba da hüsrana uğradı”*, (İbrahim, 15), (114b/K29-1). *“Şehre inin; istedikleriniz orada var” dedi. Zilletle, fakru zarûrete mahkûm oldular; Allah’ın gazabına uğradılar. Bu durum, Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinin, bütün bunlar da isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu*, (Bakara, 61), (115b/K30-8). *“Onlara şöyle denecektir: “Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür”*, (İnsan, 22), (115b/K30-10).

7. Şârih, şerhinde gramer bilgisine yer vermiştir.

“...Beş’nevedin fâ’ili nev-bahârdır. Âveredin fa’ili ‘utâsıdır...” (28b/K12-6). “...Neşând muzârî’ gerek iken mâziyle ta’bîr eylemesi tahkîk vukû’una binâendir...” (87a/K26-20). “...Gerdedin fâ’ili nihâyetdir, nihâyet a’dâdın olmak münâsebetiyle. Zîrâ yukarıda revendin fâ’ili a’dâd kendidir...” (74a/K26-24). “...Samân mîdehedin mefûlidir (131a/K33-5). “...Dâredin fâ’ili dânişdir (148a/K33-6). “...Bunda muzâf’un-ileyh takdîr olmadıkça mana-yı maksûd hâsıl olmaz” (131a/K39-9).

8. Şârih, Urfî’nin kasidelerinde bazı beyitlerinin yerinin yanlış olduğunu, bazı beyitlerde ise anlamın takip eden beyte bağlı olduğunu söylemiştir.

“...Bu nağme beğenilmemiştir, lâkin gayrı savt ve nagamda bunda değil. Bu beyit *nevbet be-men üftâd beyitinden sonra gerek*” (4a/K2-15). “...Netîce imzâyı kabûl eyle, imzâ olundu ise *bu beyitden sonra ‘ilm zi- cevher kül beyti gerekdir*, lâkin metinde tertîb üzre yazılmışdır” (123a/K30-97). “...*Bu beyit zeyn dest beytine merbûtdur*” (56a/K19-39). “...senin şefâ’atin inâs ve zukûrın ‘amel nâmesini, ya’nî eğer böyle itmezse. *Bu beyit aşâğa merbutdur*” (119a/K30-60). “Zîrâ sereyân ve tecâvûzden mufârakâte çâre yoktur. ‘İllet-i sârînin ki ‘aşkıdır. *Bu mana üzre bu beyit yukarı ki beyte merbut olur*” (14a/K6-31).

9. Şârih, şairin bazı beyitlerde sebk-i hindînin kapalı anlatımı içerisinde kendisinden bahsettiğini söylemiştir.

“...’Aceb şikence tâlî ki zulme meyl idici merg, *melûl olmuş ki murâd ‘Urfî* kendidir. İmdi bu bâzîçe makûlesi bir şey olur ki mütekellimîn dirler. Ben bununla niçe erbâb-ı kelâmın mülzemi olayım. *‘Urfî kendüsini hükemâdan ‘add itmiştir*” (14a/K6-31). “...Tut ve tîz bir kasîde ile bunı ilet ki söz berg ve şâhiyla cennet bağçelerinin nüshâsı, ya’nî numûnesi ola. *Be-gîr hîredîn ‘Urfîye hitabıdır*” (38a/K15-27). “...Katre, dürr-i meknûnun mahsûdı olsun dimekdir. *‘şin’-i zamîr ‘Urfîye râcihdir*” (52b/K18-31). “...Gûyâ *‘Urfînin dânişinin tekye gâhı* hevesi ve arzûsu Eflâtûnun hârı olmuş ki ana ol heves ve râhat virmemiştir ki evvel rûtbeye varayım deyü” (52b/K18-32). “...benim nisbet ve intisâbımdan ‘âr irişürse bana nisbetimden fahr u şeref ve revnak olur. ‘Acem mülküne bu *‘Urfîden kesr-i nefes ve tevâzu’dur*” (56b/K19-42). “...Her ne şey ki *‘Urfînin cebîn u nâsiyesinde* yazılmışdır. Anı oku, bunu dimem ki mufassal işit, yâ mücmel işit. Murâd *‘Urfîye lâyük ne ise anı eyle. Tasdî’ idüb anı eyle, bunu eyle dimem dimekdir*” (69a/K21-82). “Bana hünerlerim destimden feryâd olsun ki her biri beni bir gayrı güne nâşâd tutar. *Bu beyit zahîr gider ‘Urfî tazmîn itmiştir*” (69a/K21-82).

10. Şârih, kelime açıklamalarını ve anlamlarını farklı kaynaklardan yararlanarak yazmış, bu kaynaklara çoğunlukla derkenarda yer vermiştir.

“Ellu’bete bi’l-zamm sîga-i mübalağadır. Oyuncak manasına, ammâ Fûres şâ’irleri şi’irlerinde şol kadar isti’mâl itdiler, ol güzel manasına ki gönüller ana meftun olub aldanurlar. *Ahteri*” [193a/K50-25 (883-drk.)]. “Nağme, nâm-ı nevâyist ve lahnı. *Şerefnâme*” [193a/K50-30(884-drk.)]. “Neheng su mâlikisi ve timsah didikleri cânavar ki nil irmagında çok olur. *Deşîşe*” [193a/K50-30(886-drk.)]. “Hamîrmâye asl u menşâ’. *Düstûru’l-‘amel*” [114a/K29-36(670-drk.)]. “...sana ve senin ‘adline ol ‘âlem ve ol ‘âlemi nâzımı muzdûr olsun, muzdûr *Lugat-i Mahmûdiyyede* ecîr u mazbût ve giriftâr manasına beyân olunmuş bunda mana-yı evvel münâsibdir” [159a/K42-15(670-drk.)].

11. Şârih, Urfî’nin bazı beyitlerde küfre düştüğünü, bir sonraki beytin anlama dâhil edilmesi durumunda bu beytin küfür olmaktan çıkacağını söylemektedir.

“Yâhûd Küntü nebiyyen ve Âdemu beyne’r-rûhi ve’l-cesed hasebiyle cemî’ mümkünâtı tekaddümi cihetinden bi-tarîk’il-iddi’â vucûb mertebesinde ola. *Vallâhu a’lem bu beyit aşağıdaki takdîr-i be-yek nâka beytinden kat-ı nazar ve o beyite nazar olunmasa küfürdür, ammâ aşağıdaki beyte rabt olunduktan sonra küfr olmadan çıkar*” (5a/K2-30). “Bu asl yerde şu’arâ Mesîhden tabîb murâd iderler, zîrâ tabîb murâd itmeseler çok yerde hatâ, belki ba’zı yerde *küfr olmak iktizâ ider*” (208b/G1-152). “*Bu beyit küfre karîbdir. Zîrâ çün Musâ dimesi hatâdır te’emmül*” (204b/G1-102).

12. Urfî şiirlerinde târihi kişilere, şâirlere de yer vermiştir. Şârih, bu kişilerin şiirde ne amaçla kullanıldıklarını ve kısaca kim olduklarını açıklar. Hassan-ı Acem, Zeyde Kâim, Sehbân vb.

“...Bu beyitte *şâne-i Dahhâkdan murâd Dahhâkın kaburga kemiğidir* ki Âdem mağzı ve kellesiyle pür idi, ya’nî senin rezmgâhın öyledir demek olur (60b/K20-39). “...*Behrâm anın rezmine ve anın ceng itmeğe şâkk değildir, şâkk merd bâ silâh manasınadır*” (60b/K20-36). “...Şemşîr gibi olan zebânım kündlüğünde *Seyf didükleri şâiri* kâtilim ve endîşe perdesinde *Zahîr didikleri şâirin* hîred-pûşîyem” (32b/K13-19). “...‘A’sâ ve Cerîr didikleri şâirim. Behr fûrûd âmeden tab’ demek, ya’nî tab’ım gâyet rifât-ı evc sühende pervâz iderken aşağı atsun deyü tenezzül idüb tevâzu’an böyle didim” (32b/K13-19). “...bu *hitâb Şâhzâde Selîmedir. Pâdişâh didüğü babasıdır ki Şâh Ekberdir*. Bu pâdişâhı medhidir üçüncü beyte dek” (38b/K15-35). “...direfş-i gâviyân göresin. Bu nedir, *direfş-i gâviyândan murâd*, şol deriden olan ‘alemdir ki, ibtidâ anı *Dahhâk-ı Mârî* zamânında bir demürce kaldırub, *Cemşîd* ile bir olub ve Cemşîde nice yıl vezir olub *Dahhâk-ı Mârîya Cemşîd’in* gâlib olmasına sebeb olmuştur. *Hazret-i Ömer’e* gelince durur ki, ‘Acem pâdişâhları ‘azîm i’tibâr idüb hıfz iderlerdi” (43b/K16-37). “Eğer oynamagile endîşe kefine ‘inân virirse, çultârı Cerîr ve Ahtal omuzu üzre kor. *Cerîr ve Ahtal şu’arâ-yı füsahâdan* birer şâ’irin adıdır” (67b/K21-64). “Hubun ceng günü ki şemşîr çeke, *Rüstem nâmını* kana bırakur, ya’nî nâmını bile ki, bir emr-i ma’nevî iken, değil ki kendüsüne” (82b/K25-45). “Sen matlab-feşânsın ve *Hatem* ise ârzûyı berâberde bırakur. Hâsılı sen ancak virirsın ammâ hâtem hem virir ve hem alur demekdir” (84a/K25-68). “Kemâlin nazarında İsfahân şîrin olur. Netîce İsfihân Şîrâzın kefs-dârî olduğundan İsfihân *Kemâl İsmâ’ilin* nazarında Şîrin olur ve güzel görünür” (137b/K35-34). “*Yahyâ Kirmâ-yı Bermekîden* bir kerîm ‘azîmüştânın ismidir, ya’nî hisset u rezâlet kösini ururdu” (84a/K25-68). “Mana-yı beyit böyledir ki: Ol ki kâbe kavseyn serîri Şehenşâhidir ki ol *Ahmed-i Mürseldir* ki takdîr altına anın fermânı merkûm u mektûbdır demekdir” (178b/K45-61). “...Eğer kazâ eyleme deyü cevır u sitemle âmâde olsada bu i’tikâd eyle ki sanem dahı mazâhir Allâhiyyeden bir mazhardır. *Gülşen-i Râzda* bu iki beytin tahkîkine vâsıl olan bu mezkûr olan beytin manası dahı ne demekdir anlar” (192b/K13-18). “...bunları ele getürmek ‘arzusu bu gûne ‘Acem Hassânını şerm-sâr ve şermende düzmüş, uyutmuştur. Hassân-ı ‘Acemden murâd kendüdür” (192b/K50-18). “...Bi’l farz-ı vâkı’de *Zeyde kâim* imiş ve kıyâm-ı Zeyde ‘ilmi ta’alluk itmiş. İlmin nişânına tîr-i hükmi atub Zeyd-i kâim diyecek yerde nakîz-i nişân-ı ‘ilm ki ‘adem-i kıyâm-ı Zeyddir” (20b/K50-13). “...Ey sühen şînâs gördün ve şimden sonra dahı hem görmüş olursun benim *makâm-ı Sehbânda* olan ‘ulüvv-i pâyemi demek olur” (92b/K26-95).

13. Şârih, bazı beyitlerin şerhinde Arapça ifadelere yer vermiştir.

“...Bunda kendüsünü mütekelliminden tutmuşdur. Ya’nî lâ-yesdernî minel vâhid illâ vâhid. Mürsele, kesr-i mîm ile, gerden-bend manasınadır” (31b/K13-9). “...Zühal pâsbân-ı felek olmagla pâs didi. *Kezâ semî’a men-eşşukkate feehfezehu*...ne kalb gümüş virirsin ve ne tamâm’ül-‘ayâr altun virirsin. Bu beyit ‘*alâ tarîki’l-lef ve’n-neşri’l-müşevveşdir, bel el-müretteb*” (29b/K12-15). “...Zât-ı ehl-i sudûre münâsib olmagla zevât ta’yîr eyledi fakîre bu mana ma’kûl görünür. *Huz mâ sefâ da’me keder*” (128b/K30-77). “...Eğer tab’ım âbından gül rutûbet-dâr olsa şîn güle râcî’dir, ızmâr *kable’z-zikr tarîkiyle*” (128a/K31-44). “...lâ-mekân kazâsı bile mahsûr olsun, murâd *fevk’ul-‘arşdır ki lâ halâ ve lâ melâ* dirler” (158a/K42-11). “...Tehevvür lugatta *huvel-vuku’ fi’ş-şey’i bi-killetihî mübâlâtihî* ma’nâsınadır, lâkin burada cür’et ve kemâl tekellümden ‘ibâret olur” (159b/K43-1). “...ya’nî sohbet u meclisleri lezîz. *El-‘uhdetü ‘ala’l râvî*” (189b/K49-25). “...Ki bunda cû manasınadır. *Kezâ semî’, mine’s-sikkatih*” (191b/K50-13). “...hâsılı bâtil ma’lûm olduktan sonra hak dahı olur ve anı bilmek Hakkı bilmeğe vâsita olur, *zîrâ el-eşyâ’u tu’rafu bi-zdâdihâ*” (201a/G1-9).

14. Sahhâf Ahmed Rüşdî bazı beyitlerde nüsha farklılıkları ifade etmiş, hangi nüshanın daha sahih olduğu belirtmiştir.

“...Ba’zı nüshâda birüyed çeşme-i hurşîd ve mâh vakı’ oldu. Lâkin evvel ki nüshâ sahîhdir...” (7b/K3-18). “...Ba’zı nüshâda *kırâb yerine hizâb vâkı’dir*. Ya’nî hûn-ı fevc günâhla rengin idüb boyaya ve ba’zı nüshâda koned yerine koşed vâkı’dir...” (18a/K8-11). “...Ba’zı nüshâda “be” ile *be-âsitin vâkı’dir*. Bu nüshâya göre ma’nî demek olur ki âsitinde destimi h’ân-ı ‘ilme göndüresin. Yâ’nî nî’met-i ‘ilimle âsitinimi pür eyleyesin ve destimi anda iken h’ân-ı ‘ilme göndüresin. Murâd mübâlagadır. Bu mana güzeldir. Ba’zı büshâda *zi-âstîn yerine be-âstîn vâkı’dir*...” (22a/K9-34). “...Ba’zı nüshâda *ziyâd yerine ziyân vâkı’dir* demek olur ki hatâdır, ki bülbülün hâmuşlığını hâzâna ziyân göresin, ya’nî bülbüle ziyândır hâzâna ziyân değildir bu mana evvelkiden râcihtir...” (44b/K16-53). “...hâşâk mazlûm iken şü’leye şebhûn idüb gâlib olur, şu’le münâsebetiyle şebhûn didi *ba’zı nüshâda yâr yirine çü kerd râz vâkı’dir*...” (60b/K20-37). “...Ba’zı nüshâda *cezm yerine sıfır vâkı’dir*, lâkin hurûf-ı lafzîya mülâyim olan cezm lafzî olmagla bu nüsha ihtiyâr olındı, te’emmül. Felek cezm gibi müdevver’ül-şekl olmagla feleği cezme teşbîh itmiştir...” (144b/K37-44). “...Ba’zı nüshâda *harc yirine, felek manasına olan harc vâkı’dir*. Lâkin nüshaya göre mîreft mülâyim değildir...” (65b/K21-44).

15. Şârih bazı beyitleri, mananın çok açık olmasından dolayı sadece tercüme etmiştir. Bazı beyitlere ise çok kısa açıklamada bulunmuştur.

“Ya’nî senin câhın ebedîdir demekdir” (140a/K36-26). “Ya’nî sehâvet ne olduğu senin kefinden müşahhas olub bilinmiştir” (143b/K37-35). “Murâd Hâdî olub nûriyla yol göstermesidir” (188a/K49-1). “Ya’nî anın girye ve handesi kendi ‘ömrini eritmesidir, kalb ‘askeri yarıcı, şâhın a’dâsı gibi kalb şiken dimesi şâhı şecâ’atle vasfıdır” (190a/K49-32). “Şâh-ı ekber ki anın terkîb-i vücûdî nûr-ı hurşîd u zül-men olan Cenâb-ı Hakkın sâyesidir” (190a/K49-34). “Cevhereşde olan zamîr-i hurşîde râcî’ olub anda hurşîd bunlar olur demekdir” (190a/K49-35). “Mana-yı beyit böyledir ki: Yüz deryâ muhîti sifâlde tutarım. Bir merhâba kanı? Zîrâ bunu âsânlık ile uruyorum ve içeyorum” (46b/K17-5).

16. Şârih, bazı beyitleri kapsamlı olarak açıklamaktadır.

“Mergin dergehinden girü rücû‘ eyledim. Şol zamânda rucû‘ eyledim ki bana tevbe ‘inânını çevir didi. Ya’nî bana tevbe didi ki bîmi mergele olan tevbeden ‘inânını hulûs-ı kalb u sıdk-ı derûn ile olan tevbeye dönder didi. Hâsılı ölüm mertebesine varmış iken ve ol mahalde iken bana tevbe böyle didi. Bu beyte ekser virdikleri mana budur ve hakikatde bu manayı aşağıdaki zi-endîşe merge tevbe kerdem beyti te’yîd ider ki ihlâs tevbe murâd oluna. Lâkin fakîrin hâtrına lâiyh olur ki bu beyitte mana-yı sahîh budur ki goftun fâ’ili merge olup mutlak tevbe ile demek ola. Buna göre mana-yı beyit böyle olur ki dergeh-i merge den rücû‘ eyledim. Lâkin bir mertebeye vardıkda rücû‘ eylemeyüb sıhhatde geldim ki bana merge-i ‘inânını tevbeye dönder dimiş idi. Hâsılı ölüm mertebesine varmış iken rücû‘ eyleyüb sıhhat buldum demek olur. Hele iki manaya da göre bu beyit ve bundan sonra aşağıdaki bir kaç beyit gösterir ki ‘Urfî gâyet hasta olup sıhhat bulduktan sonra bâdeden tevbe idüb bu kasîdeyi inşâ eylemiş ola” (18b/K8-19).

17. Şârih, şiirde geçen kelimelerden hareketle âdetlere, kültürel özelliklere dair bilgiler vermektedir.

“...Âferînişin ‘anberinden ve bânından bân didikleri Hindistânda tere yaprağı gibi hoş-bû bir yaprakdır. Kahve yirine anın bir ikisini yerler ki ağız kokutsun, husûsâ lûlî didikleri hûbân dahî anı yirler ki dudağı kızdurur...” (10a/K4-28). “...leb dilberler ile musâfahadan bûse ile kerîmdir. Ya’nî sîne-i bî-pervâ nâzikânlar ile mu‘ânaka idüb bîmuhâbâ anlar mı lems ideyor. Ana binâen şüçî ve havfdır. Nitekim bayrâmlarda ‘âdet böyledir...” (36a/K15-4). “...Nitekim anların ‘âdetidir. Kurniş kâf-ı ‘Arabînin zammeyle nûnun kesriyle, bir güne ta’zîme dirler ki pâdişâhlara mülâkat ve katında iderler. Rûmda yer öpmek gibi Hindde kurniş dirler, Hind lügatıdır” (37a/K15-19). “...‘Âdet-i A‘câm oldur ki bâde nûş iderken ayvayı emerler, ya’nî bu ‘âlemde bezm-i mey ve bezm-i meyın mezesi olmaksız gayrı mîveler buna nisbet ve gayrı ârzûlar suyu yok kaba benzer âbı ayva manasınadır ve fükâ‘ zamm-ı fâ ile boş kabdır...” (200b/G1-55). “...Sen ‘Irâkdansın imdi ‘âdet-i pîşîni vâjgûn eyle, ya’nî terk eyle, ferâmuş kıl. Eğer dilersen ki Hindistânın revnâkı hüsnünü göresin, ya’nî mülk-i ‘Acemde olan ‘âdeti vâjgûn eyle, hâsılı terk eyle. Bunda ‘Irakdan murâd Renîn-i ‘Îrândır” (43b/K16-39). “...rütbe-i dânişinin kadrini bilmeyüb ve ana göre medh ve vasf itmezse anın vasf u dânişi yazılan levhı efhâm u ezhânın başı üzre ururum. Nitekim ‘âdetdir dersin bilmeyen küçüğün gâhı hâcesi başına levhi urur...” (49a/K17-43). “...Zühal olsun âbdârın ebr-i nîsân ve havâsın âfitâb olsun. Bu ıstılâhât ‘âdet-i Hinde göredir...” (98a/K28-48). “...ya’nî bir müferrih ve neşve bahş-ı ma‘cûn nitekim ‘âdetdir. Ekser ma‘cûn kısmı keyf için yenilür, ya’nî terkîb ve terbiye idüb vücûda getürüb anı zamâneye yidürüb ferâhnâk itmek için...” (141a/K36-4). “...Ya’nî ‘aşkın evvelki bey’ı idi ve müşteriye âşûb ve meftûn değil idi ki ‘âdetdir her bâzargâhın evvelki bey’ı istiğnâ ile olur...” (204b/G1-101). “...çünkü iki menzil tayy ola. Çoklukdan bir kârvân cem‘ olur, nitekim ‘âdetdir ki korkulu yolda havfdan biribirine uyub yoldaş olurlar...” (208b/G1-151). “...Hâsılı meyde olan haşirilik bizim dilimizden değildir. Belki Cemden kalmaz, anın ‘âdet ve kânûnıdır. İmdi şikest itdiğimiz surâhînin zamânını Cemden al dimekdir. Bu müşevveşler ‘âdetine göredir ki biribirisini ziyâfet eylese, her ne kadar kadehden içse, bir kerre nûş ittiğinden, bir dahı içmeyüb anı ana lafzîmen şikest iderler ve her birinden bir kerre içerler, ziyâde

değil surâhi dahî tehi oldukda tekrâr anı toldurmayub gayrısını iderler ve evvelkisini şikest iderler...” (211b/G1-194).

18. Şârih, bazı beyitlerin tek başına açıklanamayacağını bir önceki veya bir sonraki beyitlerle beraber açıklanabileceğini söyleyerek beyitler arası anlam bağı kurmuştur.

“...Bunda “bâz” lafzı yukarı sarf olunmakdan aşağıdaki “bî-hicâbâne” beytine sarf olunmak evladır” (15a/K7-13). “...Şîşe kahkahası kûçun tablını ura ve ‘aklın başına haymeyi birağa. Hayme evvelki mısra’da ki kûç münâsebetiyle zikr olunmuşdur...” (81a/K25-14). “...Öyle beyitler ki anları zebâne mensûb in‘âmlardan dutarım, ikinci beyitdeki mî h‘ânem ma‘nen bu beyte merbûtdır, takdîrîdir medheş mî h‘ânemdir...” (91a/K26-81). “...Bu beyit ne encümeşt beytine gûyâ merbûtdır ve su‘âl-i mukaddere cevâbdır demek olur ki çünkü böyle bülend himmetsin. Niçün ‘âlem-i süflîdesin?...” (111a/K28-179). “...Eğer maksûd çeşmesinde bezm-i ‘işvemiz elinin ümîd sâgarını fûtûr taşıyla kırar ise. Bu kıtadır ve bu beyit aşağı merbûtdır...(115a/K30-6)...Bu beyit aşağı merbûtdır ve in bu beyitten evvel olan beytin mefhûmuna işâretidir...” (115a/K30-6). “...senin şefâ‘atin inâs ve zukûrın ‘amel nâmesini, ya‘nî eğer böyle itmezse. Bu beyit aşağı merbutdur...” (119b/K30-60).

19. Şârih, kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını vermiştir.

“...bunu filândan dileme festekizden filânı isteme. Behmân festekiz demekdir, terkipte filân festekiz didikleri gibi...” (129a/K32-22). “...Zîrâ kemâl üzre vasfa kâdir olamam. Bu vechiyle durûg olur. Elken ‘Arabîdir ağır dillü, sakîlü’l- lisân manasına...” (35b/K14-4). “...hâsılı Gamze ve ta‘n iderek demekdir, ya‘nî nergis-i misâl olan çeşm-i mestiyle gamze iderek olduğu hâlde ma‘lûm ola ki şua‘râ-yı ‘Acem dilberlerin çeşmi teşbîh eyledikleri nergis Türkîde zerrin-kadeh didikleri çiçekdir, kaçkat...” (212b/G1-198). “...Ya‘nî hüşyârın tabî‘atı miftâhı kazımasına kasem ve kâv kâv ‘Arabînin fethiyle kazmak manasınadır...” (112a/K29-7). “...Netîce cümle mûmun fitîlesi mahz âteş ola ve bir uğurdan yana ve bir kimse bakmadan yana demekdir. Âteşgâh “kâf” ı ‘Arabîyledir, hangâh gibi; âteş eksildici demekdir...” (112b/K29-7). “...Kâh “kâf”ı ‘Arabîyle kâhîdinden eritmek manasınadır...” (113a/K29-20). “...Kedye feth-i kâf-ı ‘Arabî ve sükûn-ı dâl ile su‘âl manasınadır” [6b/K2-48 (42-drk.)].

20. Şârih, bazı beyitlerin manasının ayetin mealinde ve hadisin anlamında gizli olduğunu söylemiştir.

“...ya‘nî dilleri perîşân olanlara perîşânlığının ‘ilâcını deryûze itmeğe gitdim. Perîşân dillerden murâd Ene inde’l-münkesirati kulûbuhu’l eclî hadîs-i kudsisine mazhar olub gamûm u âlâm-ı ‘aşkla dilleri perîşân olan evliyâullâhdır ve kendi perîşânlığından murâd sülûk-ı râh-ı ‘aşkda olan perîşânlığıdır” (170a/K44-34). “...Hâsılı Hazret-i Nûh giryenin olub kavmi hakkında beddu‘â idüb Rabbî lâ-tezer ‘al’al-arzi mine’l-kâfirîn deyyârâ buyurduğundan murâdı helâk kavmi idi ki ol helâka sebep tufân idi anın murâdı hâsıl oldu” (170a/K44-34). “...Der-kâviş-i kân-ı âferîniş: “Levlâke levlâk lemmâ halaktü’l eflâk” hadisi işaret eder” [9a/K4-8 (89-drk.)]. “...Sâhibin medh u senâsını ve kendi harf ve bu tûl-i kelâmı ko. Hiç sana hicâb gelür mi “hayru’l-kelâm mâ kalle vü delle” hadisi-şerîfin nüktelerinden, ya‘nî vezîrin medhini ve kendi temeddüh vesâ‘ir...” (69a/K21-85).

21. Şârih, çoğu nüshada yazılan kelimenin yanlış anlama sebep olduğunu söylemiş anlamı doğru veren kelimeyi yazmıştır.

“...Beyt-i lafzıyla bünyâd hûb vâkı’ olmuştur. Bunda ‘Urfî mutlak güher yerine dürr dise latîf olurdu, *zîrâ her bir güher de müdevver u galtân olmak memdûh değildir*, belki medh-i güher de bu sıfat-ı dürr mahsûsudur...” (221a/M1-75). “...Nîm-rûh musavverler ıstılâhında bir gözle burnun gösterdiği sûrete dirler, ammâ müstakbel iki göz ile burnunu vesâ’ir çehresini gösterdenler sûrete dirler...” (61b/K21-1). “...Mirzâ Cânın fehm cem’iyeti şevkinden yine Mirzâ Cân bu kasîdede olan memdûhdur. *Bu musrâ’da fehm yerine bezm olmak gerek*. Nitekim ba’z nüshada böyle vâkı’dır...” (86b/K26-15).

22. Şârih, bazı beyitlerde Urfî’ye dair bilgiler vermektedir.

Urfî’nin çok fazla içki içtiğini ve hasta olduğunu iyileştikten sonra içkiye tevbe edip bu şiiri kaleme aldığını söylemektedir.

“Buna göre mana-yı beyit böyle olur ki dergeh-i mergden rücu’ eyledim. Lâkin bir mertebeye vardıkda rücu’ eylemeyüb sıhhatde geldim ki bana merg-i ‘inânını tevbeye dönder dimiş idi. Hâsılı ölüm mertebesine varmış iken rücu’ eyleyüb sıhhat buldum demek olur. Hele iki manaya da göre bu beyit ve bundan sonra aşağıdaki bir kaç beyit gösterir ki *‘Urfî gâyet hasta olub sıhhat buldukdan sonra bâdeden tevbe idüb bu kasîdeyi inşâ eylemiş ola’*” (18b/K8-19).

Başka bir beyitte Urfî’nin bu şiiri söylediğinde otuz yaşında olduğunu söylemiştir.

“Bu beyitte si sâlden murâd ’aded-i deh mübâlağa olduğu takdîrice *‘Urfî bu kasîdeyi söyledikde otuz yaşında olmak iktizâ ider’*” (19a/K8-33).

Urfî Hz. Peygamberin yüzünü rüyasında gördüğünü söylemektedir.

“Vey habîb eğere râcî’dir. Bu kıta anı gösterir ki kasîdeden sonra bir kerre dahı *ru’yet muyesser olmuş ola’*” (121a/K30-75).

Urfî imamı istihza etmektedir.

“İmâm-ı şehr ölüm vaktinde, ya’nî bizim hâdîmizdir. Şehâdeti zebânî üzre sorur, ana î mânî mübârek olsun. Bundan *‘Urfînin murâdı imâmı istihzâ u sühriyyedir’*” (176b/K45-42).

Urfî’nin Hindistan’a giderken divanını denize düşürdüğüne işaret etmektedir.

“Allâhu’âlem bundan murâdı *‘Urfî Hinde giderken deryâya düşürdüğü* evvelki dîvânın ebyâtıdır ki bu kadar ’aded beyit ola’” (215b/G1-251).

Urfî’nin vefat tarihini bildirmektedir.

“...târîh-i tevellüdi bu mısırâ’dır ki ârâyış-i rüzigâr-ı mâ zâd ki hurûf-ı ebced hesâbı üzre *tokuz yüz toksan tokuz ider ki ‘Urfî’nin vefâtı* dahı bu sene de vâkı’ olmuştur...” (218a/M1-23).

24. Şârih verdiği mananın yeterli olmadığını belirterek “ta’liku’l-muhâl bi’l-muhâl” ifadesini kullanmış ve akabinde verdiği mananın latif mana olduğunu söylemiştir.

“...ehl-i İslâma belki melâikeye bile sirâyet ider dimekdir. Câ’iz ki bu beyit *ta’lîku’l-muhâl bi’l-muhâl* kabîlinden ola...” (13a/K6-16). “...Yeniden taze ot yaprağı olursa kâh ya’nî saman yaprağı bu ise olmaz, tedârikde olmaz. *Ta’lîku’l-muhâl bi’l-muhâl* kabîlindendir...” (7a/K3-11). “...Bu kıta da bir iki mana dahı mümkündür. Husûsan *ta’lîku’l-muhâl bi’l-muhâl* kabîlinden olsa da *latîf mana olur*. Lâkin bi-fürûşend nüshâsına göre olur isbât ile...” (25a/K10-37). “...Tokuzuncu kat gök ya’nî ‘arş senin şükûh ve ‘azametin hasr u ihâtâ eyler. Eğer cîm da’iresini cîm noktası miyânına alursa bu *ta’lîku’l-muhâl bi’l-muhâl* kabîlindendir...” (25a/K10-39)

Sonuç

Urfî-i Şîrâzî’nin şiirlerine şârihleri tespit edilen yirmi beş şerh kitabından beş tanesiyle ilgili doktora tez çalışması, beşiyle ilgili de yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Türk şerh edebiyatında önemli bir yeri olan ve birçok şârih tarafından şerh edilen Urfî-i Şîrâzî şerhlerini, üzerinde tez çalışması yapılanları esas alarak usul/metot yönünden inceledik. Sebk-i Hindî şiirinin en önemli isimlerinden olan Urfî-i Şîrâzî’nin şiirlerindeki anlam kapalılığı nedeniyle şârihler şairin müphem olan manayı ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Şârihlerin manayı ortaya çıkarma gayreti öncelikle kaynak metnin doğru bir tercümesiyle başlar. Tüm şârihlerin bu usulü benimsedikleri görülmüştür. Ardından tüm beyit ya da mısralarda olmasa da gramer yönünden kelime incelemesi, doğru okunabilmesi için kelimelerin harekelenme şekli ve okuyucunun bilemeyeceği düşünülen bazı kelimelerin anlamları verilmektedir. Bu usul tüm şerhlerde görülmekle birlikte özellikle Abdurrahman Abdî’nin, Yanyalı Süleyman Efendi’nin, Sahhâf Ahmed Rüşdî’nin şerhlerinde bu usule daha fazla uydukları görülmektedir. Şârihlerin geneli “Mana-yı beyit, mana-yı dürüst, mana-yı kıta, mana-yı sahîh, mahsûl-i beyit, lûtf-i mana, meâl-i beyit, hâsıl-ı mana, hâsıl-ı kelam vb.” ifadelerinden sonra açıklama yapmışlar, çok sık olmamakla birlikte söz sanatlarıyla ilgili bilgi vermişlerdir. Sadık Efendi Etba’ısı’nın dışındaki Urfî şârihlerinin şerhlerinde kullandıkları dil sadedir. Şerh usulünde nüshaların karşılaştırılmasına hususuna dikkat edildiği görülmektedir. Şârihlerin birbirlerinden haberdar oldukları, diğer şârihlerden alıntı yapmalarından da anlaşılmaktadır.

Urfî-i Şîrâzî’nin tüm kasidelerini, 257 seçme beyit gazelini ve 150 seçme beyit mukattalarını şerh eden Sahhâf Ahmed Rüşdî’nin şerh usulü, diğer şârihlerle genel olarak benzerlik göstermektedir. Sahhâf Ahmed Rüşdî’nin son dönem şârihlerinden olması, onun kendisinden önceki birçok şârihi okumasını sağlamıştır. Neşâtî, Nazirî, İsmetî Efendî, Nedîmî Efendi, Hâlîl, Kürkcibaşızâde, Mısrî ‘Abdu’lkâdir Efendî ve Âhûnd adlı şârihlerden alıntılar yapmıştır. Özellikle Hâlîl ve Mısrî ‘Abdu’lkâdir Efendî adlı şârihlerin isimlerine şerh literatüründe daha önce rastlanmamıştır. Sahhâf Ahmed Rüşdî’nin şerh usulüyle ilgili dikkatimizi çeken başka bir husus da şârihin Urfî’ye dair verdiği bilgilerdir. O, Urfî’nin çok fazla içki içtiği için hasta olduğunu ve sonrasında tövbe ettiğini, Hz. Muhammed’i rüyasında gördüğünü, Hindistan’a giderken bir divanını denize düşürdüğünü, bir beytini Sadî’ye itiraz için yazdığını ve Urfî’nin dokuz yüz doksan dokuz yılında vefat ettiğini bildirir. Sahhâf Ahmed Rüşdî diğer şârihlerden farklı olarak Urfî’nin tüm kasidelerinin yanı sıra seçme gazellerini ve mukattalarını da şerh etmiştir. Özellikle mukattaların şu ana kadar tespit edilen şerhler içerisinde Neşâtî Efendi dışında başka şârihler

tarafından şerh edilmediği, şerh için çoğunlukla Urfî’nin kaside ve gazellerinin seçildiği görülmektedir.

Urfî-i Şirâzî’nin şerhlerine dair yapılan doktora ve yüksek lisans tezlerinden hareketle şerh metotlarını bir arada verdik. Sahhâf Ahmed Rüşdî Efendi’nin Şerh-i Divân-ı Urfî adlı esrinin şerh usulü ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu makale, şerhlerde usul çalışması yapacak olan araştırmacılara ve üzerinde yeterince inceleme yapılmamış Urfî-i Şirâzî şerhleriyle ilgili çalışacaklara katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahteri, Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî. Ahterî-yi Kebir Hazırlayanlar: Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak. Ankara: TDK Yay., 2017.
- Başçetin, Mustafa Yasin. *Yanyalı Süleyman Efendi’nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî Adlı Eseri (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin-Şerh Sözlüğü)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir". DİA, XL / 281-290. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Doğan, Muhammet Nur. "Metin Şerhi Üzerine". *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. 422-427. İstanbul: YKY, 1999.
- Ekici, Hatice. *Sahhaf Rüşdi ve Divanı’nın tenkitli metni*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006
- Gözitok, Mehmet Akif. *Tellizade Vehbî Ve Urfî-i Şirâzî Divanı Şerhi (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
- Gözitok, Mehmet Akif. "Türk edebiyatında Urfî-i Şirâzî şerhleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19/19 (2017), 77-122.
- Güncel Türkçe Sözlük. "usul". Erişim 10 Ocak 2025. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=usul>
- Melhem, Semra. *Himmetzâde Abdî, Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfî (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Mütercim, Asım. *Kamus Tercümesi I*. İstanbul: Matba-i Amire, 1305.
- Ruhi, Aynaz. *Urfalı Ömer Nüzhet’in Şerh-i Dîvân-ı Urfî’si*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2024.
- Sahhâf Ahmed Rüşdî. *Şerh-i Divân-ı Urfî-i Şirâzî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, TY-3501,1b-226a
- Tulum, Mertol. *17. yüzyıl Türkçesi ve söz dağarcığı*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. s.2087. Ankara: TDK Yayınları, 2003.
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü - Aksoyak, İsmail Hakkı. "RÜŞDÎ, Sahaf Ebu'r-Reşid Ahmed Rüşdî Efendi". Erişim 08 Ocak 2025.

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rusdi-sahaf-eburresid-ahmed-rusdi>

Yavuz, Seyit. "Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî Adlı Eseri". *Türkiyat Mecmuası* 2 (28 Aralık 2020), 757-790. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.733848>

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Yılmaz, Nesrin. *Abdurrahman Abdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî İsimli Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023.

Yılmaz, Ozan. *Urfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Yılmaz, Ozan. "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9 (2007), 271-304.